

‘Viitorul în trecut’ în limba română contemporană. Un punct de vedere semantico-pragmatic

Mihaela POPESCU

Universitatea din Craiova
cecilia99_ro@yahoo.com

RÉSUMÉ

L’objectif principal de cette approche est d’analyser le fonctionnement apparemment non différencié des tournures prospectives utilisées en roumain comme temps de relations, soit dans les subordinées, soit dans l’expression des rétrospectives historiques et, par voie de conséquence, d’expliquer l’incompatibilité du conditionnel roumain avec un tel fonctionnement. À une première vue, l’investigation du comportement du futur canonique et de la périphrase *avea + subjonctif* dans la zone purement temporelle démontre d’un côté le renforcement des traits temporels et aspectuels pour le premier tiroir et, de l’autre côté, la préférence marquée du roumain pour les structures syntagmatiques surtout là où la complexité de conceptualisation atteint le maximum (la tournure *avea + subjonctif* traduit le sémantème [ultérieur du passé]).

Mots-clés: langue roumaine, futur dans le passé, futur, conditionnel

[Recibido, julio 2013; aprobado, septiembre 2013]

The ‘future in the past’ in contemporary Romanian.
A semantic-pragmatic insight

ABSTRACT

The main objective of this approach is to analyze the seemingly undifferentiated functioning prospective turns used in Romanian as time relations, either subordinated or in the expression of historical retrospective and, consequently, to explain the incompatibility of the Romanian contingent with such operation. At a first glance, the investigation of the behavior of the canonical future and circumlocution *avea + subjunctive* in purely temporal area shows a side building aspectual and temporal features for the first drawer and, on the other hand, preference for the Romanian phrasal structures especially where the complexity of conceptualizing the maximum (*avea + subjunctive* translates the semanteme [later of the past]).

Keywords: Romanian language, future in the past, future, conditional

1. Introducere

1.1. Preliminarii

Acest articol este dedicat unei probleme, în aparență minoră, de morfosintaxă și semantică verbală a limbii române, care însă poate pune în discuție organizarea întregului său sistem de actualizare a semnificațiilor temporale și/sau modale. Este vorba de analiza modalităților de exprimare a *viitorului în trecut* (siglat în continuare VT), la nivel tipologic, unul din punctele de divergență dintre acest sistem lingvistic și restul limbilor romanice.

În literatura de specialitate (v. Coene / Tasmowski 2006: 321-340 ; D'Hulst / Coene / Avram 2004: 355-376), este semnalat — uneori ca o curiozitate lingvistică — faptul că româna nu marchează VT la nivel de expresie cu ajutorul formelor de *condițional* (siglat în continuare COND) (forma simplă — în spaniolă sau franceză; forma compusă — în italiană). O astfel de situație, *mutatis mutandis*, *panromane sauf roumain*, conduce la etichetarea fenomenului studiat ca particularitate a limbii române și, în general, a limbilor din aria balcanică, datorându-se, în principal, unei slabe manifestări a *consecutio temporum*. În fapt, la nivel metodologic, dincolo de această sumară caracterizare, o investigare atentă a fenomenului discutat este aproape inexistentă.

În perspectivă romanică, româna apare așadar singulară în ceea ce privește exprimarea VT prin faptul că nu prezintă un morfem special (gramaticalizat) care să transpună în trecut viitorul deictic, ci utilizează formele prospective de care dispune (cu alte cuvinte, trei dintre cele patru forme de viitor deictic) în ambele planuri, cel al discursului și cel al narațiunii/povestirii. Pe de altă parte, nici utilizarea COND în actualizarea VT în franceză, spaniolă sau italiană nu este cea mai fericită „formulă” de transpunere în trecut a viitorului deictic, în primul rând datorită paletei ample de valori modale pe care această paradigmă verbală le vehiculează în limbile romanice amintite (de această dată și în limba română) — situație care a condus la tradiționala și mult dezbătută dihotomie a „condiționalului mod - timp” —, apoi datorită faptului că respectivul compartiment verbal nu se comportă întotdeauna ca o „copie” fidelă în zona trecutului a funcțiilor și valorilor viitorului (a se vedea, de exemplu, exprimarea coniecturii în franceză sau funcționarea formei în *-ebbe* în italiană) și, în sfârșit, datorită inadecvării terminologice, pentru că, așa cum vom vedea în continuare, grosier spus, VT nu presupune îndeplinirea nici unei condiții prealabile.

În cele ce urmează, după un demers onomasiologic menit să deceleze caracteristicile noematice ale VT în *limbă* (= nivelul saussurian *langue*), vom încerca să surprindem și să descriem mecanismele cognitive și, mai ales, de reprezentare lingvistică a fenomenului studiat la nivel intralingvistic, prin investigarea manifestării sale discursive în limba română. Astfel, cercetarea de față încearcă să ofere răspunsuri la următoarele întrebări: „Care sunt caracteristicile (modalo)-aspectuo-temporale ale structurilor pe care limba română le utilizează în actualizarea VT?” și „De ce COND din limba română este incompatibil cu lectura de VT?”. Considerăm că descrierea VT nu trebuie să rămână cantonată la nivel pur sintactic și că o abordare a implicațiilor sale semantico-pragmatice poate conduce la explicarea coerentă a diferențierii modului de configurare a relațiilor temporale în cadrul diferitelor sisteme lingvistice (în cazul de față, romanice).

1.2. O definiție noematică a viitorului în trecut

Decodificarea noțiunii de „viitor în trecut” se poate face simplificat în termenii sintagmei „viitor văzut din/dinspre trecut”. La nivel funcțional, VT se definește ca un timp relațional care afectează un proces p_2 (= E) a cărui desfășurare este plasată după un alt proces p_1 (= R), situat în trecut și anterior situației de comunicare (= S). Formalizarea reichenbachiană a unei astfel de relații este următoarea: fie R - E - S; fie R - S, E; fie R - S - E. Tripla configurare a VT (*Posterior Past* pentru limba engleză) în viziunea lui Reichenbach se datorează relaționării a doi dintre parametrii actanțiali, E, respectiv, S în exclusivitate pe axa raporturilor temporale, în sensul de „E anterior față de S”, „E concomitent cu S” sau „E posterior față de S”.

Georgi / Pianesi (1997, apud D'Hulst/Coene/Avram 2004: 357), revizuind teoria referențialului temporal propusă de Reichenbach, consideră că, la nivelul structurilor dependente, o relație directă se poate materializa numai între punctul/intervalul de referință (R) și evenimentul descris (E) (= relația T_1) sau numai între R și momentul vorbirii (S/T_0) (= relația T_2).

Important de reținut este faptul ca la nivelul *langue*, VT materializează relația de posterioritate față de un reper trecut, dar și faptul că între evenimentul descris ca posterior și situația de comunicare (= Sit_0) nu există o relație directă, ci, eventual, una mediată, anaforică. De fapt, procesul afectat de VT rămâne indeterminat, nefiind plasat în timp. Se deschide numai o perspectivă asupra consecințelor viitoare ale unor evenimente trecute, fără a se afirma nimic în legătură cu realizarea sau nerealizarea acestora. În funcție de alegerea morfemului temporal și, în special, prin intermediul altor elemente contextuale, evenimentul poate fi situat într-un moment / interval anterior sau posterior lui S, dar niciodată anterior față de R, pentru că sensul *prospectivului*, în general, și, implicit, al VT pe o axă imaginară de reprezentare temporală, este totdeauna „înainte” (v. și Uricaru 2003: 131).

La nivel discursiv, manifestarea VT depinde de doi parametri. Pe de o parte, este vorba de alegerea „arhetipului discursiv”/a „bazei enunțiative” (Uricaru 2003: 97) care determină distribuția unităților lingvistice (în cazul de față, configurarea sintactică de tip: discurs direct/indirect raportat/liber și, implicit, distribuția formelor temporale). Pe de altă parte, este vorba de relațiile complexe care se stabilesc între aceste morfeme temporale și diferite entități extra și intralingvistice. Stabilirea relațiilor temporale depinde în mare măsură de caracterul deictic sau anaforic al morfemelor temporale. Funcționarea deictică codează aptitudinea morfemelor temporale de a relaționa cu o entitate extralingvistică (situația / actul de comunicare). Funcționarea anaforică a formelor verbale codifică simultan localizarea absolută a referinței temporale și plasarea relativă a evenimentului.

În spațiul romanic, se configurează două tipare de manifestarea a VT:

(i) fie timpul din regentă devine timpul de evaluare al evenimentului din subordonată;

(ii) fie raportul deictic cu momentul enunțării (T_0) este prevalent față de raportul anaforic dintre timpul subordonatei și cel al propoziției regente.

În primul caz, morfemul temporal din structura dependentă funcționează ca un mecanism de referire temporală anaforică. Astfel, în limbile romanice occidentale

moderne¹, prezența unui timp trecut în regentă condiționează forma din subordonată; prin transpoziție, se efectuează înlocuirea morfemelor deictice cu „morfeme evaluate relativ la un punct de referință” (Uricaru 2003: 123). Cu alte cuvinte, contextul, care oferă un alt punct/interval de referință, diferit de T₀, blochează interpretarea deictică a unui morfem temporal transpus. La nivel enunțativ, este vorba de „traducerea” în trecut a viitorului locutorului (= L), autorul original al enunțului și, implicit, a punctului de vedere al acestuia. Acest viitor al lui L poate să coincidă sau să depășească viitorul subiectului vorbitor (= E), debutul său fiind, în mod firesc, anterior, față de Sit₀. Trebuie totuși subliniat că:

Le locuteur qui exprime la pensée de quelqu'un d'autre peut s'engager sur la fidélité de son rapport (la transparence propositionnelle), mais ne peut s'engager en son nom propre sur la vérité de la pensée exprimée. [...] En d'autres termes, lorsque le locuteur représente la pensée d'autrui en tant que pensée d'autrui, il ne peut asserter simplement cette pensée, il doit l'asserter conditionnellement (Moeschler / Reboul 2001: 159).

În cel de-al doilea caz, cel în care raportul deictic cu momentul enunțării (T₀) este prevalent se ajunge la neutralizarea efectelor concordanței timpurilor. Astfel, în română, prezența unui timp trecut în regentă nu condiționează în mod obligatoriu forma verbală din subordonată, în sensul că aceasta nu își pierde complet „identitatea deictică” (Uricaru 2003: 122), funcționând deictic relațional. Cu alte cuvinte, morfemul temporal din structura dependentă continuă să exprime o relație temporală, în cazul de față de posterioritate, fie de față de un alt eveniment plasat în trecut, fie în raport cu S. La nivel pragmatic, raportarea formelor absolute la un punct /interval de reper, altul decât cel propriu-zis enunțativ, se poate interpreta atât ca o strategie de „conservare a perspectivei protagonistului acțiunii / exprimării originare asupra desfășurării evenimentelor” (v. Uricaru 2003:187), dar și ca o modalitate de a recrea o „contemporalitate în zona trecutului” (v. Uricaru 2003:187).

2. Configurarea lingvistică a viitorului în trecut în limba română contemporană

2.1. Inventarul formelor

În actualizarea VT, limba română implică (în afara perfectului compus și a imperfectului indicativ)² trei din cele patru forme de viitor (siglat: V) deictic: forma canonică (*voi veni, vei veni, va veni* etc. = V-Tipul 1) și încă două forme compuse cu *conjunctivul verbului lexical* și: auxiliarul invariabil *o* (formă contrasă a auxiliarului *a vrea*) (*o să vin, o să vii* etc. = V-Tipul 2), respectiv, auxiliarul *a avea* (formele pline, neerodate) (*am să vin, ai să vii* etc. = V-Tipul 3), așa cum se observă și din exemplele următoare (v. 1b, 2b, 3b, c):

(1) a. Paul *spune* (astăzi) că **va veni** (astăzi / mâine / peste o lună).

¹ În franceza veche sau în italiana veche, repartizarea formelor temporale este mult mai liberă față de canoanele impuse de *consecutio temporum* (v., de exemplu, Renzi / Salvi II 2010: 928).

² Comportamentul morfosintactic și semantic al acestor paradigme verbale nu face obiectul studiului de față.

- b. Paul *a spus* (ieri / acum o lună) că **va veni** (*ieri /azi / mâine /peste două săptămâni).
- (2) a. Paul *spune* (astăzi) că **o să vină** (astăzi / mâine /peste o lună).
b. Paul *a spus* (ieri / acum o lună) că **o să vină** (*ieri /azi / mâine /peste două săptămâni).
- (3) a. Paul *spune* (astăzi) că **are să vină** (astăzi / mâine / peste o lună).
b. Paul *a spus* (ieri / acum o lună) că **are să vină** (*ieri / mâine / peste o lună).
c. Paul *a spus* (ieri / acum o lună) că **avea să vină** (ieri /azi / mâine /peste două săptămâni).

Deși par, la prima vedere, identice semantic și funcțional, formele de viitor utilizate în limba română în exprimarea VT se diferențiază:

(i) din punct de vedere al registrului, forma canonică înregistrându-se frecvent în limba literară, celelalte aparținând exprimării colocviale, populare sau dialectale.

(ii) din punct de vedere al comportamentului sintactic: dacă forma canonică de viitor poate apărea atât în independente, cât și în structuri subordonate, celelalte două tipuri de viitor, construite cu conjunctivul verbului lexical, se înregistrează cu semnificația de VT numai în cadrul structurilor explicite.

(iii) din punct de vedere morfosintactic: funcționarea dihotomică *discurs* vs. *narațiune/istorie* este marcată numai pentru perechea: viitor Tipul 3 – perifraza cu auxiliarul *avea* la imperfect (*aveam, aveai, avea* etc.) urmată de conjunctivul verbului lexical: *are să vină / avea să vină* (v. ex. (3a,b,c)).

(iv) din perspectiva unor efecte de sens contextuale: forma canonică de viitor pare a fi conotată neutru din acest punct de vedere, celelalte două tipuri de viitor se încarcă uneori contextual cu nuanța de incertitudine, probabilitate, iminență, proximitate sau de atenuare ilocutorie (v. și ex. 11 realizat cu perifraza *avea + conjunctiv*).

Făcând abstracție de nivelul diastatic, vom studia în continuare comportamentul morfosintactic și semantic „aparent nediferențiat” al formelor de viitor (în special al V-Tipul 1) și al perifrizei *avea + conjunctiv*, recurgând adesea și la datele oferite de interpretarea pragmatică. În final, vom arunca o privire asupra incompatibilității cu lectura de VT a celei de-a patra formă de viitor (*oi + infinitivul verbului lexical = V-Foi*), respectiv a formelor de COND.

2.2. Viitorul canonic vs. turnura perifrastică *avea + conjunctivul verbului lexical*: două forme de actualizare a VT identice?

A.- Structura analitică *avea + conjunctiv*, incomplet gramaticalizată și cu un câmp de acțiune redus și condiționat de prezența unui R trecut, este singura formă de expresie „transpusă” și, prin urmare, proprie pentru actualizarea VT în limba română contemporană. Aceasta: „[...] exprimă posterioritatea (ca și viitorul), având însă o distribuție limitată – apare doar în contexte cu timpul de referință „trecut”, de aceea este denumită și *viitorul în trecut* (GALR I 2005: 441).”

Din punct de vedere distribuțional, turnura perifrastică discutată poate funcționa fie în structuri explicite (subordonate completive, relative sau circumstanțiale) realizate în stil indirect, fie în redarea retrospectivelor istorice (structuri implicite aparținând stilului indirect liber):

(4) Carol I **avea să scrie** în acele zile că România e o țară neguvernabilă (Uricaru 2003 : 190)

(5) Nici un semn *nu mă pregătise* pentru descoperirea pe care **aveam s-o fac la amiază** (*Transilvania Jurnal* apud Uricaru 2003 : 190).

(6) **Abia atunci** am realizat eu că acest cântec **avea să-mi schimbe** oarecum viața (*As 2003* apud GALR I 2005 : 442).

(7) **Mult mai târziu** micuța prințesă **avea să afle** că ilustra bunică poetă nu fusese deloc fericită de căsătoria nepotului ei [...] cu superba Maria (*As 2003* apud GALR I 2005 : 443).

Așa cum reiese și din definiția dată de GALR (I 2005: 441), dar și din exemplificările anterioare, perifraza *avea + conjunctiv* este preferată în discursul narativ-istoric. O altă serie de exemple (v. 8-11) subliniază frecvența de utilizare a sa și în discursul mediatic contemporan, oarecum în defavoarea V-Tipul 1:

(8) 1869 - Regele Carol a inaugurat primul tren care **avea să circule** în România, pe distanța București (Filaret) – Giurgiu.

(9) Planul diabolic ce **avea să schimbe** lumea. Anders Breivik *voia* să îl asasineze pe cel mai puternic om al Planetei

(10) La 14 martie 1881 **avea să fie** proclamat Regatul României, iar Prințul Carol I de Hohenzollern era încoronat rege la 10 mai.

(11) „Cum *avea să moară* Stalin” [titlul unei cărți]

În raport cu formele de viitor deictic, turnura cu auxiliarul la imperfect funcționează numai anaforic, iar sensul său este adesea definit de adverbe sau de expresii deictice relaționale (*mult mai târziu, abia atunci, 1869, la 14 martie 1881* etc.). Funcționarea sa exclusiv anaforică se observă și din selecționarea formelor temporale de trecut cu care poate fi coocurentă. *Avea + conjunctiv* poate depinde de o formă verbală aflată la perfect compus, imperfect sau mai mult ca perfect, însă este incompatibilă cu un perfect simplu (v. 12), datorită relației foarte strânse pe care această din urmă paradigmă verbală o are în limba română cu momentul situației de enunțare:

(12) *Paul *spuse* că *avea să vină* (ieri / astăzi / mâine / peste două minute).

Pe de altă parte, referirea obligatorie la un R situat în trecut a perifrizei *avea + conjunctiv* este subliniată și de posibilitatea combinării sale cu expresii folosite deopotrivă pentru fixarea pe axa temporală a unui proces anterior actului comunicării (v. 13):

(13) Paul a spus (alaltăieri) că **avea să plece ieri** / ***că va pleca ieri**.

Așadar, chiar și în lipsa oricărui alt element contextual de fixare pe axa temporală (adverbe, expresii deictice relaționale), procesul afectat de structura perifrastică *avea + conjunctiv* rămâne puternic ancorat față de R, dar indeterminat atât sub raportul plasării temporale, cât și în ceea ce privește relaționarea sa cu Sit₀. Trebuie observat totuși că prin inserția turnurii *avea + conjunctiv* în structuri dependente se exploatează mai degrabă caracterul [+indeterminat din punct de vedere temporal] al procesului, diferitele elemente contextuale încercând să îl „fixeze” în posterioritate față de punctul / intervalul de reper (exploatare așadar a „vectorului înainte”). În cazul structurilor implicite (v. redarea retrospectivelor istorice), caracterul polifonic al discursului indirect liber (DIL) permite exploatarea, mai degrabă, a celei de-a doua compozante noematice a VT, [+proces indeterminat în raport Sit₀], de această dată, nu în sensul de plasare temporală, ci mai degrabă, de poziționare pe axa aspectuo-modală: i. e., *perspectivă deschisă asupra unei actualități depășite* (uneori cu efectul de prelungire și „invadare” a momentului enunțării) și *neimplicare a enunțiatorului* (naratorul raportor). În exemplul (7), reluat sub (14), această determinare temporală, dar și aspectuo-modală, subliniată contextual de sintagma adverbială *mult mai târziu*, este gradual diminuată dacă perifriza *avea + conjunctiv* este înlocuită cu alte morfeme temporale din zona trecutului:

(14) Mult mai târziu micuța prințesă **avea să afle** / *a aflat, află, afla, aflase* că ilustra bunică poetă nu fusese deloc fericită de căsătoria nepotului ei [...] cu superba Maria (*As* 2003 apud GALR I 2005 : 443).

Aceste aptitudini prototipice ale perifrizei analizate sunt rezultatul coroborării trăsăturii aspectuale [-Perfectiv] cu semnificația temporală a imperfectului, un timp care, spre deosebire de alte paradigme din zona trecutului, comportă simultan trăsătura specifică [+Simultaneitate față de un alt proces situat în trecut] și [+Anterioritate față de T₀].

În perspectivă pragmatico-enunțiativă, utilizarea perifrizei *avea + conjunctiv*, în special în discursul indirect liber (DIL), aduce un plus de obiectivitate enunțului asertat: naratorul-raportor lasă impresia că exprimă o predicție, „un fel de anunț profetic” (cf. Țâra 2009: 147-154), ca și cum ar fi conectat la curgerea firească (= „necesitate alethică” *lato sensu*, în interpretarea propusă de Kronning 2001: 251-276 pentru *devoir*) a evenimentelor în istoriei, dar fără a interveni în desfășurarea sau în evaluarea lor. Dacă dorește să facă acest lucru, poate alege unul din morfemele temporale enumerate anterior în (14).

Prezența acestei perifrizei în limba română nu trebuie să surprindă, dat fiind faptul că și în limbile romanice occidentale, COND cu valoare de VT este concurat de structuri asemănătoare, construite cu imperfectul unor verbe la origine modale sau de mișcare, urmate de infinitivul verbului lexical: *iba a + infinitiv* (în spaniolă), *avait à + infinitiv / allait + infinitiv / devait + infinitiv* (în franceză) sau *doveva + infinitiv* (în italiană). Mai mult, raportate la ocurențele COND cu valoare de VT, perifrizele discutate sunt catalogate ca marcatori ai unei *posteriorități obiective* (v. Korzen / Nölke 2001: 130-131 pentru limba franceză, Nilsson-Ehle 1973: 183, pentru limba italiană). Distanța dintre un *VT obiectiv* și un *VT subiectiv*, altfel spus, dintre COND temporal și perifrizele în cauză este, în limbile romanice occidentale, aceea dintre o predicție aparținând delocutorului / personajului povestirii / subiectul regentei, deci aparținând lui L, și ideea unei rezolvări văzute prin prisma destinului, a legii, a cursului firesc al evenimentelor.

B.-Un comportament aparent nediferențiat la nivel semantic și funcțional se înregistrează și în cazul **V-Tipul 1**, după cum afirmă L. Uricaru:

Folosirea celor două posibilități de indicare a posteriorității în Trecut: Viitorul deictic și perifriza cu Impf. [Imperfect], pare să nu se supună unor reguli de distribuție diferențiată. Opțiunea pare să depindă numai **de locutor, care decide asupra perspectivei din care evenimentele vor fi considerate** (s.n.). În cazul posteriorității în Trecut, mijloacele folosite indică un ancoraj temporal, fără a da informații despre realizarea sau nerealizarea evenimentului exprimat [...]. Perifriza cu Imperfect e întâlnită mai frecvent în texte narative, fără însă „a periclită” poziția Viitorului. Rămâne de văzut dacă perifriza va fi acceptată de sistemul lingvistic ca „trecut posterior” sau ca „viitor în trecut” (Uricaru 2003: 190).

Cu toate acestea, sub raportul frecvenței și al distribuției ocurențelor, trebuie menționat faptul că româna preferă – ca și în cazul transpunerii raporturilor de simultaneitate și de anterioritate – păstrarea formelor deictice de viitor (în special a tipului canonic), în detrimentul structurii perifrastice *avea + conjunctiv* în contextele redată în stil indirect raportat (DIR) (v. 15, 17, 18, 19):

(15) Actuala putere anunța în 1996 că **va aduce** la guvernare 15000 de specialiști. S-a văzut că promisiunea nu avea acoperire (22: 37 / 2000, apud Uricaru 2003: 190).

(16) După patru ani de pașnică domnie, într-o zi de vară a anului 1752, Grigore Vodă Ghica **va cădea** bolnav la pat (GALR I 2005 : 444).

(17) Știam că de cealaltă parte **voi găsi** casa podariului (Sadoveanu, O.I. 89, apud GLR I 1963 : 240).

(18) Pe 10 septembrie, Igaș **spunea** că MAI **va avea** cu 10.000 de oameni mai puțini în 2011.

(19) Amy Winehouse a declarat, într-un interviu acordat cu ani în urmă publicației The Wrap că, probabil, **va fi găsită** moartă într-un șanț, în zece ani.

Și de această dată, coroborarea temporalului [+Posterioritate] cu trăsătura aspectuală prototipică [-Perfectiv] permite explicarea utilizării formelor de viitor în ocurențe tradițional considerate ca deictic relaționale: într-adevăr, semnificația temporală de [proces posterior] rămâne valabilă, dar se aplică fie în raport cu un punct de reper diferit de T_0 , fie în raport cu T_0 , iar compozanta [-Perfectiv] rezultă prin incidență față de S_{it_0} , sau, mai precis, prin incidență față de momentul receptării mesajului (v. *supra* ex. 15, 18, 19).

Spre deosebire însă de situația discutată anterior, se poate observa că la transpoziția discursului direct în discurs indirect toate elementele deictice (pronume, adverbe) cedează, cu excepția formei temporale (v. 20a,b):

(20) a. Paul a spus: „**Eu voi pleca** mâine, iar tu **vei veni** cu mine”.
b. Paul a spus că el va pleca a doua zi și că tu vei veni cu el.

Această situație demonstrează și că în absența oricărui reper contextual, funcționarea formelor de viitor cu valoare de VT este blocată. Un enunț de tipul celui prezentat sub (15), de exemplu, este relevant pentru ambiguitatea stabilirii raportului temporal: în lipsa segmentului „S-a văzut că promisiunea nu avea acoperire”, evenimentul „va aduce la guvernare” poate fi judecat ca posterior în raport cu predicția „actuala putere anunța în 1996”, dar nu nedeterminat față de S, ci concomitent sau posterior față de acesta. Aceeași situație transpare și din (18) unde numai comportamentul anaforic al elementelor contextuale „pe 10 septembrie”, și, în special, „2011”, situează evenimentul „va avea cu 10.000 de oameni mai puțini” în anterioritate față de S.

Prin urmare, spre deosebire de turnurile construite cu perifraza *avea + conjunctiv* și în lipsa oricărui alt element contextual de fixare pe axa temporală (adverbe, expresii deictice relaționale), plasarea evenimentului afectat de formele de viitor (V-Tipul 1, respectiv, V-Tipul 3 și, în special, V-Tipul 2) este redată nu numai ca posterioară față de R, dar și plasată concomitent sau posterior față de S.

De asemenea, în astfel de contexte, în ciuda comportamentului sintactic de timp relativ, viitorul este singura formă care pare să păstreze semnificația originară absolută. Așa cum se poate observa din (1) și (2), dar și din (21), sensul său prospectiv originar anulează combinația cu adverbiali sau expresii deictice cu referință în zona trecutului, dar acceptă dependența de o formă verbală de perfect simplu (v. 22):

(21) * Paul a spus că **va pleca / o să plece ieri**.

(22) Paul spuse că **va pleca / o să plece** peste două minute.

Din punct de vedere pragmatic, comportamentul formelor de viitor în ocurențe cu valoare de VT subliniază dominantă deictică a limbii române prin care se creează efectul de sens de apropiere a evenimentului față de Sit₀. Pentru Paul plecarea se plasează în viitor (evenimentul *va pleca* este posterior față de evenimentul *Paul a spus*), iar în discursul indirect enunțiatorul „respectă” în mod fidel perspectiva propusă *ab origine*. Altfel spus: „Păstrarea formei de Viitor ar putea fi interpretată ca un indiciu al faptului că [...] Timpurile în vorbirea indirectă se raportează la *centrul deictic originar* (s.n.)” (Uricaru 2003: 82).

Totuși, ambiguitatea stabilirii raportului temporal (fie $R > E > S$, fie $R > S > E$) cumulată cu un puternic efect de sens de „contemporalitate a evenimentelor” ne determină să considerăm utilizarea formelor de viitor ca o *perspectivă subiectivă* de actualizare a VT. Ipoteza noastră este susținută și prin testul inserării operatorului modal *probabil*, coocurent numai cu formele de viitor, dar incompatibil cu turnura perifrastică *avea + conjunctiv* care păstrează încă sensul inițial de „trebuie” (cf. fr. *j'ai à chanter*) care exclude ideea de „probabilitate” (v. Iliescu 1999: 97-112):

(23) a. Paul a spus că **va pleca probabil** mâine pe la două la București.

b. *Paul a spus că **avea să plece probabil** mâine pe la două la București.

Aceeași situație este exploatată discursiv și în exemplul (19) aparținând stilului jurnalistic, unde inserția modalizatorului epistemic accentuează gradul de certitudine al evenimentului prezis, marcând totodată o disociere la nivelul instanțelor enunțative: de

această dată *probabil* trebuie pus în vocea personajului (locutorului originar L₁) Amy Winehouse și nu a sursei - publicația The Wrap (= L₂) sau a naratorului raportor (= E).

Totuși, disocierea instanțelor enunțiative rămâne netransparentă și destul de dificil de determinat. Această situație se datorează în mod special orientării temporale prototipice de [prezent-viitor] a paradigmelor analizate (V-Tipul 1, respectiv, V-Tipul 2) care, spre deosebire de diferitele forme de COND utilizate în limbile romanice occidentale în astfel de turnuri, nu lasă să transpară „un effet de citation (du passé)” (Korzen / Nölke 2001: 129), efect vizibil însă în cazul turnurii *avea + conjunctiv* (v. *supra* ex. 11): „En effet, le conditionnel présent se distingue du futur simple dans la mesure où - sans l'aide de compléments de temps ou d'autres indices contextuels - il n'est pas capable de spécifier la relation entre E et S.” (Vetters 2001: 170).

De asemenea, faptul că în limba română, viitorul canonic cu valoare de VT poate comuta în structurile dependente cu V-Tipul 3 și, frecvent, cu V-Tipul 2, morfeme prospective originar deictice, utilizate în redarea nuanțelor aspectuale de /+proximitate/, /+iminență/ sau a /+probabilității puternice/, susțin aceeași ipoteză a unei perspective subiective de actualizare a relației de posterioritate din trecut.

În limbile romanice occidentale, folosirea viitorului sintetic ca echivalent al COND primește, în general, o interpretare cvasi asemănătoare cu cea a formelor echivalente din limba română: evenimentul descris la viitor este posterior lui R dar, în mod necesar, situat după T₀. Totuși formele sintetice de viitor apar, de obicei, în context trecut, dar numai (exceptând limba franceză) în corelare cu un prezent istoric, iar astfel de turnuri sunt marcate stilistic, creând efectul de apropiere față de Sit₀ sau, mai degrabă, față de momentul receptării (lecturare, audiere etc.) enunțului, exploatare frecvent întâlnită în discursul mediatic, în special în cel audiovizual (datorată probabil confuziei și omofoniei dintre V și COND sintetic).

C.- Dubla perspectivă de actualizare a VT - în limbile romanice occidentale cu ajutorul COND, în limba română prin diferitele variante de viitor -, este interpretată și ca manifestare inerentă a structurii morfematice a respectivelor forme gramaticale. De exemplu, în limba franceză, specificitatea enunțiativă a formelor sintetice de COND rezultă chiar din decriptarea morfemului *-r-ai(s)*:

Morphologiquement, le conditionnel est formé de deux affixes: -r qui procède de l'infinitif, et -ai(s) de l'imparfait. L'affixe -ai(s) situe dans le PASSÉ non le procès correspondant à l'événement (P), mais un point R à partir duquel est calculé ledit procès; l'affixe -r situe le procès P en ultériorité par rapport à R. Comparativement, le futur situe au moment t₀ de l'énonciation un point R à partir duquel est situé en ultériorité le procès. On dira que le conditionnel est un ultérieur du PASSÉ, comme le futur est un ultérieur du PRÉSENT (Bres 2010: 204).

În cazul limbii române, Coene / Tasmowski (2006: 335-339) consideră că lectura de VT înregistrată atât în cazul tipului canonic de viitor, cât și pentru turnura *avea + conjunctiv* se datorează, de asemenea, poziției ocupate de auxiliar în interiorul respectivelor sintagme verbale: „We believe that in this type of constructions, both have and will are full verbs that have not been reduced to auxiliaries. They bear both tense and agreement markers and show overt agreement with the subject of subordinate clause” (Coene / Tasmowski 2006: 336).

Așadar, utilizarea formelor pline ale auxiliarelor *a vrea*₁ și *a avea* – adică, în calitate de marcatori nu numai ai categoriei persoanei și numărului, ci și ca morfeme temporale, – ar putea justifica utilizarea structurilor analizate ca timpuri de relație, dar și diferențierea funcțională a acestora față de COND, al cărui auxiliar, puternic erodat la nivel formal, are statutul de « agreement marker bearing the person and number features of the subject » (Coene / Tasmowski 2006 : 331). În cazul tuturor formelor de expresie a VT din limba română (atât structura perifrastică *avea + conjunctiv*, cât și V-Tipul 1, respectiv, V-Tipul 2), auxiliarele *a vrea*₁ și *a avea* funcționează ca mărci temporale prospective care intră sub guvernarea operatorului de trecut prezent în regentă și selectează drept variabilă evenimentul exprimat în subordonata completivă, în următoarea configurare: $V_{\text{TRECUT}} [OP_{\text{VIITOR}} [V]]^3$ (apud D'Hulst / Coene / Avram 2004 : 372):

[...] whereas in Romance the future in the past readings follows from the inherent setting of R, S and E in the conditional, in Romanian they are the result of the future operator taking scope over the event expressed in the complement clause of a verb in the past (D'Hulst / Coene / Avram 2004: 372).

Explicarea absenței lecturii de VT în cazul formelor de COND din limba română, prin intermediul statutului auxiliarului care din cauza formei erodate nu mai reprezintă un morfem temporal, poate fi o ipoteză, însă nu suficient de motivantă prin sine însăși. Amintim în acest sens că, de exemplu, în foarte multe ocurențe cu valoare de VT, atât V-Tipul 1, cât și structura perifrastică *avea + conjunctiv* sunt concurate de V-Tipul 2 (v. *supra* ex. 2b și *infra* ex. 24, 25) al cărui auxiliar, redus la invarianta *o*, nu marchează transparent nici categoria gramaticală a persoanei, nici pe cea a numărului sau a timpului.

(24) Gică Hagi a spus că **o să fie** managerul echipei, nu antrenorul. Acum nici nu poate să fie din moment ce nu este cu jucătorii zi de zi.

(25) Patronul OTV, Dan Diaconescu, *a declarat aseară*, în emisiunea „Sub semnul întrebării” difuzată de B1Tv că, în curând, Partidul Poporului **o să aibă** douăzeci de parlamentari .

Cu toate acestea, această variantă de viitor, considerată a fi forma cel mai mult gramaticalizată (Iliescu 2000: 437) și care se bucură de o mare frecvență în limba vorbită actuală, funcționează numai deictic. Mai mult, V-Tipul 2 apare ca substitut al V-Tipul 3 în special pentru persoanele a 3-a, a 4-a și a 5-a care « [...] ne sont point usuelles, étant bisyllabiques: *are, avem, aveți să cântați* » (Iliescu 2000 : 434). Considerăm că odată încheiat procesul de gramaticalizare, opacitatea formală este firească, iar motivarea formei sub diferite aspecte devine aproape imposibil de decodat.

³ În această optică, rămâne totuși dificil de explicat actualizarea VT prin formele viitorului canonic în turnurile redade în DIL.

2.3. Incompatibilitatea Foi și a COND cu lectura de VT

Din ansamblul formelor prospective de care dispune limba română, singura incompatibilă cu lectura de VT este cea de tip Foi (structură analitică compusă din formele aferezate ale auxiliarului *a fi* și infinitivul verbului lexical):

(26) *Paul *a spus* (ieri / acum o lună) că **o veni** (ieri / azi / mâine / peste două săptămâni).

Incompatibilitatea acestui tip de viitor cu turnurile de exprimare a unui VT se poate explica prin recursul la semantismul său general. Foi este o formă de viitor conjunctural și evidențial-inferențial care funcționează numai deictic, traducând punctul de vedere al enunțiatorului și nu pe cel al locutorului propriu-zis al enunțului asertat. Este specifică registrului popular și discursului interacțional. Rossari *et al.* (2007: 8) arată că semnificația evidențial-inferențială a lui FoiG și, implicit, a formelor corespondente de viitor (Foi) se realizează în absența oricărei surse, deci independent de un alt reper enunțiativ, semnaland "une dissociation entre le constat et l'énonciation qui le suit" (v. și Iliescu 1999: 97-112):

(27) [Max nu e acasă]. **O fi** la cinema, **o fi** la niște prieteni, **o fi** într-un bar...⁴

Aceste trăsături intră în contradicție cu definirea VT, un timp de relație definibil prin R.

O altă modalitate de exprimare a inferenței se realizează în limba română și prin formele de COND care, spre deosebire de Foi sau de FoiG, pot apărea și în structuri dependente de un verb de atitudine propozițională, așa cum se observă și din exemplul următor (v. 28), dar fără a antrena lectura de VT ca în limbile romanice occidentale (v. 29a, b, c):

(28) Paul *a spus* (ieri / acum o lună) că **ar veni** (*ieri / azi / mâine / peste două săptămâni).

(29) a. Manuel *me dijo que vendría ayer / hoy / mañana / el lunes a las diez* (apud Squartini 2004: 73)

b. Paul *disait hier qu'il viendrait le lendemain / demain*⁵.

c. Paolo *ha detto che sarebbe venuto il giorno successivo* (Squartini 2004 : 77).

În exemplul (28), relația de posterioritate este de asemenea activată însă nu prin raportare la R (identificabil în predicția Paul *a spus*), ci prin raportare la T₀, ceea ce face posibilă inserarea unor segmente de tipul celor redatate sub [paranteze drepte] în

⁴ « Max n'est pas là. *Peut-être qu'il est allé* au cinéma, *peut-être qu'il est allé* chez des amis, *peut-être qu'il est allé* boire un verre...! *Il *doit être allé* au cinéma, il *doit être allé* chez des amis, il *doit être allé* boire un verre... » (apud Rossari *et al.* 2007: 8)

⁵ Netranspunerea adverbialului *demain* este posibilă în anumite condiții, v. situația în care ziua povestirii coincide cu cea a discursului original. (v. Nölke 2003: 179).

(30), în fapt, modalități explicite de decodificare a formei de COND fie spre o lectură evidențială, fie spre una ipotetică:

(30)[*Potrivit unor surse apropiate*] Paul a spus alaltăieri că **ar veni** (*ieri / azi / mâine) [*dacă ar avea timp*].

Diferențierea dintre Foi (FoiG) și COND prezent (inclusiv CondG) rezultă tocmai din această funcționare anaforică a celor din urmă, din necesitatea raportării la un reper. Pe de altă parte, absența lecturii de VT în cazul ocurențelor COND în structuri ca cele din exemplul anterior apare din tensiunea raportării lui R la Sit₀. Din această perspectivă, glosarea exemplului (28) este următoarea: *Confruntarea spuselor lui Paul cu universul de credință al enunțiatorului aduce un quantum de ipoteză asupra procesului p* (absent în cazul structurilor care actualizează VT), care, văzut din exterior, determină efectul de sens [+distanțare, +deresponsabilizare].

O astfel de confruntare între R și Sit₀ nu are loc în cazul actualizării VT (cf. 31a, b vs. 31 c), cu toate că, așa cum am arătat mai sus, se poate face diferențierea, sensibilă și în plan funcțional, între un *VT obiectiv* și un *VT subiectiv*. Compararea exemplurilor (32 a, c) cu (32b) demonstrează în mod clar prevalența raportului cu momentul enunțării atât în cazul V-Tipul 1 cât și a COND, spre deosebire de structura perifrastică *avea + conjunctiv*:

(31) a. *[*Potrivit unor surse apropiate*], Paul a spus că **va veni**.

b. *[*Potrivit unor surse apropiate*], Paul a spus că **avea să vină**.

c. [*Potrivit unor surse apropiate*], Paul a spus că **ar veni**.

(32) a. Paul a spus alaltăieri că **va veni** (*ieri / azi / mâine).

b. Paul a spus alaltăieri că **avea să vină** (ieri / azi / mâine).

c. Paul a spus alaltăieri că **ar veni** (*ieri / azi / mâine).

3. Concluzii

În limba română, singura modalitate proprie de actualizare a VT la nivel de expresie este perifraza *avea + conjunctiv*. Comportamentul său morfosintactic și semantic este compatibil cu trăsăturile noematice ale VT: perifraza discutată situează pe axa temporală un eveniment p₂ posterior față de un alt eveniment p₁ și pe axa aspectuo-modală indică o perspectivă deschisă asupra unei actualități depășite redată obiectiv (fără nici o implicare din partea enunțiatorului / locutorului-narator). De aici, utilizarea sa frecventă în redarea retrospectivelor istorice sau în discursul mediatic contemporan.

Folosirea formelor de viitor deictic cu valoare de VT reprezintă o modalitate subiectivă de deplasare spre un reper, altul decât T₀, plasat în trecut, marcând efectul de „contemporalitate a evenimentelor”.

Condiționalul din limba română a pierdut această referire temporală la zona trecutului. Faptul că el transpune sau redă o inferență sau funcționează ca evidențial, nu înseamnă că nu se raportează la un R, dar acest R nu este „depășit”, ci este direct legat de S.

Confruntarea cu alte limbi romanice scoate în evidență predominanța deictică a sistemului verbal românesc, referința temporală fiind filtrată direct sau indirect prin

raportare la Sit₀, în timp ce în franceză sau în italiană, de exemplu, această referire temporală este dublă, permițând raportarea fie la Sit₀, fie la un alt moment /interval diferit de T₀.

4. Bibliografie

- ACADEMIA ROMÂNĂ (1963) *Gramatica limbii române* (GLR), vol. II, București, Editura Academiei Române.
- ACADEMIA ROMÂNĂ / INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – AL. ROSETTI” (2005), *Gramatica Limbii Române* (GALR), vol. I: *Cuvântul*, vol. II: *Enunțul*, București, Editura Academiei Române.
- BRES, Jacques (2010), “Le conditionnel *n'existerait* pas, il *faudrait* l'inventer ... Parcours, proposition. De la morphologie à la sémantique grammaticale”, in Castro, Camino Álvarez / Flor Mª Bango de la Campa / María Luisa Donaire (eds.), *Liens linguistiques. Étude sur la combinatoire et la hiérarchie des composants*, Berna, Peter Lang, p. 201-225.
- COENE, Martine / Liliane Tasmowski (2006), „On the Balkan-Slavic origins of the Romanian conditional”, in *Revue Roumaine de Linguistique* 51, nr. 2, p. 321–340.
- DENDALE, Patrick / Liliane Tasmowski (eds.) (2001), *Le conditionnel en français*, Metz, Éditions de l'Université de Metz.
- D'HULST, Yves (2004), « French and Italian Conditionals: From Etymology to Representation », in Jacqueline Guéron / Jacqueline Lacarme (eds.), *The Syntax of Time*, Cambridge / Massachusetts / London, The MIT Press, p. 181-202.
- D'HULST, Yves / Martine COENE / Larisa AVRAM (2004), « Syncretic and analytic tenses in Romanian. The Balkan setting of Romance », in Olga Mišeska Tomić (éd.), *Balkan Syntax and Semantics*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, p. 355-376.
- ILIESCU, Maria (1999), « Pour un statut sémantique et syntaxique du *présomptif* roumain », in R. Brusegan, M. A. Cortelazzo (eds.), *Il tempo, i tempi: omaggio a Lorenzo Renzi*, Padova, Esedra, p. 97–112.
- (2000), „Grammaticalisation et modalités en roumain: le futur déictique et épistémique”, in Martine Coene, Walter de Mulder, Patrick Dendale, Yves D'Hulst (eds.), *Traiani Augusti Vestigia Pressa Sequamur. Studia Linguistica in Honorem Lilianae Tasmowski*, Padova, Unipress, p. 429-441.
- MOESCHLER, Jacques (1994), “Anaphore et deixis temporelles: sémantique et pragmatique de la référence temporelle”, in Moeschler, Jacques / Anne Reboul / Jean-Marc Luscher / Jacques Jayez (eds.), *Langage et Pertinence : Référence Temporelle, Anaphore, Connecteurs et Métaphore*, Nancy, Presses Universitaires de Nancy, p. 39-104, in Internet : http://www.unige.ch/lettres/linguistique/moeschler/publication_pdf/anaphore_deixis.pdf
- Moeschler, Jacques / Anne Reboul (2001), « Conditionnel et assertion conditionnelle », in Dendale, Patrick / Liliane Tasmowski (eds.), *Le conditionnel en français*, Metz, Éditions de l'Université de Metz., p. 145-167.
- NILSSON-EHLE, Hans (1973), « Sur le conditionnel-temps en italien », in *Revue Romanica*, 8, 1-2, p. 179-184.

- NØLKE, Henning (2003), "Polyphonie linguistique et discours rapporté", in Michel Olsen (éd.), *Polyphonie - linguistique et littéraire. Documents de travail*, no. 7: *Les polyphonistes scandinaves*, p. 162-184, in Internet: www.hum.au.dk/romansk/polyfoni
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA / ASOCIACIÓN DE ACADEMIAS DE LA LENGUA ESPAÑOLA (2010), *Nueva gramática de la lengua española. Manual*, Madrid, ESPASA (RAE 2010).
- RENZI, Lorenzo / Giampaolo SALVI / Anna CARDINALETTI (éds.) (1991), *Grande Grammatica italiana di consultazione*, 3 voll., Bologna, Il Mulino.
- RENZI, Lorenzo / Giampaolo SALVI (éds.) (2010), *Grammatica dell'italiano antico*, 2 voll., Bologna Il Mulino.
- RIEGEL, Marin / Jean-Christophe PELLAT / René RIOUL (1994), *Grammaire méthodique du français*, Paris, Presses Universitaires de France.
- ROSSARI, Corinne / Corina COJOCARIU / Claudia RICCI / Adriana SPIRIDON (2007), « Devoir et l'évidentialité en français et en roumain », in *Discours. Revue de linguistique, psycholinguistique et informatique*, nr. 1, Presses Universitaires de Caen, p. 2-15, Internet : <http://discours.revues.org/116>
- SQUARTINI, Mario (1999), « Riferimento temporale, aspetto et modalità nella diacronia del condizionale italiano », in *Vox Romanica. Annales Helvetici Explorandis Linguis Romanics Destinati*, 58, p. 57-82.
- (2004), „La relazione semantica tra futuro e condizionale nelle lingue romanze”, *Revue Romane*, 39, nr. 1, p. 68-96.
- ȚĂRA, George Bogdan (2009), „Viitorul cu *a avea* în traducerile textelor sacre”, in *Text și discurs religios*, vol. I, p. 147-154,
- URICARU, Lucia (2003), *Temporalitate și limbaj*, București, Editura ALLFA.
- VETTERS, Carl (1993), „Temps et Deixis”, in Veters Carl (éd.), *Le Temps, de la phrase au texte: Sens et structure*, Lille, Presses Universitaires de Lille, p. 85-115.